

Reformace a racionalismus tak otráslí vírou v tradiční politické a náboženské autority. Vyvstal problém duchovního zakotvení člověka, přišla šance pro ideologie.

Rozum ve službách vědy přinesl jednak relativizaci hodnot a zpochybňování víry, jednak rozmach techniky a technologií. Nástup průmyslové revoluce byl příčinou několika významných jevů, které přispěly k potřebě ideologií: industrializace, urbanizace a růst sociálních rozdílů. Industrializace ve svých negativních důsledcích přinesla ekonomickou nejistotu člověka (inflace, nezaměstnanost, hospodářská recese) a jeho odcizení (v pásové výrobě, v neosobních vztazích v zaměstnání). Urbanizace zpřetrhala tradiční venkovské vazby. Lidé byli přesazeni do měst, kde se koncentrují v dělnických čtvrtích. Jednotlivec je dezorientován a má pocit ztráty vlastní identity. Růst *ekonomických rozdílů* mezi lidmi vyvolal „potřebu“ tyto rozdíly smazat, nebo zdůvodnit. Do této atmosféry vstupují filosofové a politikové, aby uvedené jevy a jejich příčiny jasně popsali, navrhli uspokojivé řešení tíživé situace a poskytli alespoň částečnou oporu.

Jednotlivé ideologie tak pro ty, kteří s nimi souhlasí, plní čtyři zásadní funkce (Ball, Dagger):

1. napomáhají vysvětlovat politické události a jevy (vysvětlují příčiny krizí, konfliktů, válek apod.),
2. poskytují kritéria a žebříčky hodnot, tzn. určují, co je dobré a zlé, lepší a horší (např. zda je soukromé vlastnictví dobré nebo špatné, zda by měla být nastolena ekonomická rovnost),
3. orientují své stoupence tak, že jim poskytují vědomí identity a náležitosti k určité sociální skupině (příslušník národa, třídy, vrstvy),
4. nabízejí svým stoupencům základní rysy politického programu a cíle politické akce.

Politická ideologie je tedy více či, méně systematický soubor idejí, které mají pro ty, kdo v ně věří čtyři funkce: vysvětlovací, hodnotící, orientační a programovou.

Kromě tohoto **neutrálního** pojetí existují ještě i negativní chápání ideologie, z nichž nejvýznamnější je hledisko marxistické. Podle něho znamená ideologie prostředek legitimizace (ospravedlnění) daného společenského řádu a upevnění jeho statu quo. Původně byla kritizována za to, že obhájí kapitalistický společenskoekonomický řád (ideologie jako falešné vědomí). Teprve s vítězstvím socialismu lidé otevrou oči a budou moci vnímat společenskou realitu ve své skutečné podobě. Paradoxem je, že to byla právě marxisticko-leninská ideologie, která později upevňovala totalitní socialistický systém, ve kterém plnila několik funkcí:

- ⇒ legitimizovat a ospravedlňovat politický řád, násilí či nelegální cestu k moci,
- ⇒ mystifikovat a odvádět pozornost od problémů a neúspěchů,
- ⇒ utěšovat a dávat naději „lepšíh zítřků“, kdy se neúnosná a tíživá společenská (politická, ekonomická) situace zlepší.

Takové ideologie jako marxistická si činí nárok na neomylnost, a tím z nich vyrůstají nebezpečné, vůči ostatním netolerantní soubory dogmat. Většinou aspirují na to, aby se staly výlučným oficiálním státním učením. Nazýváme je totalitní, protože její nositelé chtějí prostřednictvím státu ovládat celého člověka a celou společnost.

V demokratické společnosti se vytváří pluralita názorů, doktrín a ideologií. Úkolem demokracie je proto poskytnout prostor pro spolužití a vzájemnou toleranci jednotlivých myšlenek a jejich stoupenců. Zatímco některé ideologie mohou demokratický politický řád upevňovat nebo v rámci něho nezávisle působit, jiné se ho budou snažit zničit. Proto bychom měli podrobně kriticky zkoumat všechny nauky, názory, církve a ideologie. Svým kritickým myšlením v nich můžeme odhalit třeba pouhý soubor mýtů, záhad, iracionality či nenávisti. Ale i tento přístup je – byť v **pozitivním** smyslu – přeci jen ideologický. Je spjat s kritickým racionalismem a novopozitivismem, tj. s filosofickými směry, které prosazoval mj. Karl R. Popper.

Pojmy k zapamatování

politická doktrína, politická ideologie, funkce ideologie, vliv racionalismu a průmyslové revoluce na rozmach ideologií, totalitní ideologie

9.1 Liberalismus

liberalismus, politická a ekonomická doktrína; systém politických, ekonomických, kulturních, sociálních a jiných hodnot (individualismus, víra v pokrok, preferování politické svobody, tolerance, uznání soukromého vlastnictví, omezení role státu a státní moci) a teorií (dělní moci, laissez-faire), na nichž jsou budovány ekonomické a politické základy demokratických států. V moderní podobě formulován od 17. století. K hlavním teoretikům patří B. Spinoza, J. Locke, Ch. Montesquieu, I. Kant, J. S. Mill, v ekonomice zejména A. Smith, J. B. Say, L. Mises, F. A. Hayek a M. Friedman.

Encyklopedický slovník

Liberalismus je ideologie, která vznikla a rozvíjela se především v Anglii od 17. století. Již samotný název (lat. *libertas*, angl. *liberty* = svoboda) napovídá, že ústřední hodnotou tohoto směru je svoboda jednotlivce a otevřená společnost svobodných individuí. Svoboda je v klasickém liberalismu chápána v negativním smyslu jako svoboda od: od státu, od autority, od tradice; znamená sice jejich omezení, ale nikoliv destrukci. Liberalismus tak otevírá člověku značný prostor pro jeho jednání. A právě proto je kritizován. Něřiká totiž, jakým způsobem tuto svobodu naplnit pozitivním obsahem, neposkytuje žádná vodítka lidského jednání, ale i proto, že chápe člověka jako egoistu, který sleduje pouze vlastní prospěch a užitek. 11-13.

Mezi první představitele liberalismu patří T. Hobbes a zejména J. Locke: všichni lidé jsou si rovni, nikdo nemůže vládnout bez souhlasu ovládaných,

všichni mají právo na život, svobodu a majetek. Jejich přirozenoprávní teorie posloužily jako základ pro přijetí různých listin lidských práv.

Ve své ranné fázi byl liberalismus charakterizován ekonomickou doktrínou **laissez-faire**, laissez-passer (= nechat dělat, nechat probíhat), která znamenala maximální omezení pravomocí vlády ve prospěch svobody podnikání. Stát byl chápán jen jako „noční hlídač“ a měl plnit pouze minimální základní funkce: ochranu svobody a majetku občanů proti vnějšímu nepříteli a zachování vnitřního řádu. Za otce mnohých z těchto myšlenek bývají považováni v oblasti politické **Jeremy Bentham** (1748–1832) a v ekonomické **Adam Smith** (1723–1790), který v knize „Bohatství národů“ položil základy teorie svobodného trhu. K vysvětlení jeho fungování používá Smith metaforu o neviditelné ruce, která jednotlivým subjektům trhu ukazuje směr: firmy maximalizují zisky, domácnosti užítky, a tím se vlastně (nechtěně) starají o obecný prospěch. Této koncepci se vytýká přílišný utilitarismus (zdůrazňování užitečnosti) a ospravedlnění konzumu a hedonické morálky. Historie však ukazuje, že i sledování „dobrých“ a mravních cílů může mít katastrofální důsledky.

Cílem všech liberálních (a neoliberálních) koncepcí je dodnes důraz na individuální svobodu a ochrana společnosti a ekonomického systému před vnějšími zásahy vlády. Liberálové tvrdí, že nelze předvídat důsledky žádného jednání, a proto i každá, byť dobře myšlená regulace, může vyvolat nežádoucí důsledky ve společnosti a nerovnováhu na trhu. Politickoekonomický program liberálů je proto zaměřen spíše než na snižování nezaměstnanosti na podporu a odstraňování bariér podnikání, tedy na oblasti, kde se vytváří materiální bohatství společnosti. Konkrétně se jedná např. o snižování daní, které tlumí podnikatelskou aktivitu, protimonopolní regulaci či odstraňování překážek mezinárodního obchodu (cel, tarifů, kvót apod.). Není proto náhodou, že teoretikové neoliberalismu jsou dnes významní světoví ekonomové **Milton Friedman** (*1912), Nobelova cena 1976 a **Friedrich A. Hayek** (1899–1992), N. c. 1974.

Charakteristickým rysem liberalismu jsou koncepce společenské smlouvy. Na Hobbese, Locka a Rousseaua navazují v 70. letech 20. století **James Buchanan** (*1919), **Robert Nozick** (*1938) a zvláště **John Rawls** (1921–2003). Ve středu jejich pozornosti je teorie spravedlnosti a snaha nalézt její kritéria. Buchanan a Nozick se vyslovují pro (vyrovnávací) spravedlnost, tj. víceméně legitimují tržní rozdělovací procesy a pokračují spíše v linii pravicových ekonomických liberálů „neviditelné ruky“. Naproti tomu Rawlsova konstrukce kritérií sociální spravedlnosti stojí na levé straně spektra a navazuje spíše na univerzalistickou tradici I. Kanta a sociální liberalismus Johna S. Milla.

Existují tedy dva základní směry této ideologie: klasický (ekonomický) liberalismus a moderní (sociální) liberalismus. Obě ideové frakce stojí proti sobě v řadě protikladů (O' Sullivan, in Liberalismus konce 20. stol.): Klasický zdůrazňuje proti modernímu negativní svobodu proti pozitivní, rovnost příležitostí proti rovnosti výsledků, práva přirozená před pozitivními a zájmy

jedince před rostoucími nároky skupin. Na stát se klasický liberál dívá s nedůvěrou a snaží se ho proto omezit, zatímco moderní v něm vidí hlavní nástroj odstraňování společenských nerovností.

Dá se říct, že liberalismus je v současné době nevlivnější ideologií. Převahu liberálně demokratického řádu nad ostatními společnostmi si povšiml americký myslitel **Francis Fukuyama**, který v ní spatřoval vkročení do nové, posthistorické epochy („Konec dějin“, 1989). Tato expanze liberalismu ovlivnila i některé jiné ideologie: konzervatismus, katolickou sociální nauku, neomarxismus a feminismus. V této souvislosti se proto někdy poukazuje na určitou vyčerpanost liberalismu, která se projevuje poklesem preferencí liberálně demokratických stran.

Friedrich A. Hayek

(1899–1992)

O původem rakouském ekonomovi a politickém mysliteli F. A. Hayekovi jsme již hovořili v kapitole Spravedlnost. Následující ukázka je tvořena výběrem ze zásad liberalismu, které Hayek formuloval v 61 bodech.

Principy liberálního společenského řádu

„Liberalismem“ zde budu rozumět koncepci žádoucího politického řádu, který se vyvíjel nejprve v Anglii, od dob starých whigů (předchůdci liberální strany, pozn. R. D.) na sklonku 17. století po Gladstona (lídr liberální strany, v 80.–90. letech premiér, pozn. R. D.) na konci 18. století. Za jeho typické představitelé v Anglii mohou být považováni David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macauley a Lord Acton. Byla to tato koncepce individuální svobody v rámci zákona, která první inspirovala liberální hnutí na kontinentu a která se stala základem americké politické tradice. ...

Tento liberalismus je třeba jasně odlišit od jiného, původem kontinentální evropské tradice, rovněž nazývané „liberalismus“, jejímž přímým potomkem je to, co si nyní ve Spojených státech nárokuje toto jméno. Tento druhý názor, ačkoli začínal pokusem imitovat onu první tradici, ji interpretoval v duchu konstruktivistického racionalismu, jenž převažoval ve Francii, a tím z ní udělal něco velmi odlišného, až nakonec, místo aby se zasazoval za omezení pravomocí vlády, skončil u ideálu neomezených pravomocí většiny. Je to tradice Voltaira, Rousseaua, Condorceta a Francouzské revoluce, která se stala předchůdcem moderního socialismu. ...

Liberalismus a demokracie, ačkoli jsou slučitelné, nejsou totéž. První se týká rozsahu moci vlády, druhá pak toho, kdo tuto moc má. Rozdíl je nejlépe patrný, vezme-li jejich opaky: opakem liberalismu je totalitarismus, zatímco opakem demokracie je autoritativismus. V důsledku toho je alespoň v principu možné, aby demokratická vláda jednala podle liberálních principů. ...